

СЪЩНОСТ НА ХОЛИЗМА И НЕГОВАТА ПРИЛОЖИМОСТ КЪМ МАРКСОВАТА ТЕОРИЯ

Борислав Градинаров*

Увод

Когато се опитваме да определим характера на идейното наследство на Карл Маркс, неизбежно стигаме до въпроса "Можем ли да го класифицираме в една или друга категория?". В класификациите има смисъл, защото улесняват възприемането и преподаването, но от научна гледна точка те често представляват недопустимо опростяване и повърхностно пренебрегване на същността заради видимостта. Идеите, които развива Маркс в ранните си произведения от типа на "Икономическо-философски ръкописи" (1844) и "Немска идеология" (1845), са доста различни от тези в по-късните му произведения. Маркс като икономически мислител не може да се приравни към Маркс като социален теоретик и журналист. Тази нееднозначност не позволява да се постави идейното му наследство в едно или друго класификационно чекмедже и да му се лепне етикет, дори когато този етикет изглежда моден и популярен. Това важи напълно и относно опитите икономическите идеи на Маркс да се определят като холистични.

В областта на социалните науки за холистични се приемат различни по своите принципи и изграждане теории – освен тези на Карл Маркс, също и концепциите на Емил Дюркем, на Никлас Луман и др. Имаме ли обаче основание да твърдим, че марксовата теория е холистична? Съществуват такива опити, може би в усилието да се преодолее упрека на критиците му, че в своя патос да утвърди приоритета на производствените отношения и на материалното производство, Маркс в крайна сметка се плъзга невъзвратно по наклонената плоскост на строгия икономически детерминизъм, достигайки на моменти до икономически редуccionизъм. Но от гледна точка на терминологичната прецизност редуccionизмът не е опозиция на холизма.

Същност на холизма

Нагласата или концепцията, която възприема съвкупностите от неща (компоненти, агенти, субекти и т. н.) като едно цяло, способно да действа и вза-

* Борислав Градинаров, доцент, доктор, Институт за изследване на обществата и знанието, Българска академия на науките, email: bonigrad@gmail.com

имодейства по определен, уникален за неговата природа начин, най-често се обозначава с понятието холизъм. Възприемането на съставните обекти като цялостни има солидни философски традиции. Корените ѝ могат да се открият в отделни идеи, изказани още в ранните (а и по-късни) философски теории и съчинения. Аристотел в "Метафизика" не само обръща внимание на разликата между цяло и част, но и разсъждава върху това как цялото се отнася към съставлящите го части. За питагорейците светът, макар и съставен от множество елементи, е цялостен и хармоничен. За неоплатонистите "единното" е първопричината за света, то е централното понятие около което се разгръща единното и йерархично битие. Монадите на Лайбниц, които са едновременно и прости, и безкрайно сложни, не само изграждат неорганичната природа, но и са отговорни за появата и съществуването на "жизнената сила".

Холизмът като понятие, обаче, се появява чак през двайсетте години на миналия век, когато фелдмаршал Ян Кристиан Смутс (по това време той още не е фелдмаршал, а само лидер на бурската Национална партия и бивш премиер на Южна Африка) публикува книгата си "Холизъм и еволюция" (1926). Основните идеи в "Холизъм и еволюция" са подчинени на тезата, че цялото е повече от своите части, че то има приоритет пред тях, а изучаваните явления и обекти задължително следва да бъдат мислени като елементи, части от това цяло. В пета глава на "Холизъм и еволюция" Смутс, разсъждавайки върху цялостността на организмите, изследвани в биологията, стига до извода, че "идеята за цялостност и цяло не трябва да се ограничава до биологическото; тя обхваща както неорганичните субстанции, така и менталните структури, а също и най-висшите проявления на човешкия дух." (Smuts, 1936, с. 85). В контекста на холистичната теория най-същественото са връзките и отношенията между елементите. Тези връзки и отношения са до такава степен синхронизирани и интензивни, че не само формират въпросното цяло като единна същност, но променят и структурата, а и функциите на самите части.

Холизмът е концепция, която се отнася не толкова до статичните системни цялости, колкото до тези, които се изменят във времето, до процесите. Нейните евристични възможности се проявяват в най-висока степен в случаите, когато тези изменения са не предизвикани отвън, а са генерирани от собствената динамика на системите. В своето съчинение Смутс подчертава, че самосъздавайки се в процеса, цялостните системни структури показват тенденция да засилват холистичността си в сравнение с началните структури (Smuts, 1936, с. 86). Обогалявайки и развивайки възможностите за формиране на нови и усложняване на съществуващите връзки и отношения между компонентите, системното цяло придобива по-висока интегрираност. Именно това е и едно от най-удивителните свойства на холистичните

структури – тяхното самовъзпроизвеждане и еволюция към още по-интегрирани и цялостни същности.

Холизмът има изключително силно отражение в информатиката, а също и при създаването и прилагането на комуникационните технологии. Когато през 70-те години на миналия век се поставя началото на разработването на локалните комуникационни мрежи, разработчиците на софтуер и на съобщителната инфраструктура забелязват един факт, който по-късно става повод за формулиране на специален закон за нарастващата стойност на комуникационната система. Докато работи по докторската си дисертация върху компютърните науки, Робърт М. Меткалф, един от учените, участвали в разработката на първата локална комуникационна мрежа (АРПАНЕТ), установява важна зависимост. Тя е, че свързването на малки локални мрежи една с друга многократно умножава стойността им (Kirsner, 1998). През 1980 г. той формулира т. нар. Закон на Меткалф, който гласи, че стойността на една мрежа (измерена в полезност, ефективност, качество, пазарна стойност и т. н.) приблизително се увеличава по формулата n на квадрат (n^2), където n е броят на хората (или обектите) в мрежата. Един телефон например, един факс или един компютър нямат стойност. Два телефона, два факса или два компютъра, свързани помежду си може да имат някаква стойност, но тя е неизмеримо по-малка, отколкото 100, 1 000 или 1 млн., включени в системата, в която обменят помежду си електронни импулси (информация). Може да се направи изводът, че в комуникационните системи стойността нараства експоненциално както за всички членове, така и за тези, които доставят оборудване, информация, услуги. Процесът като че ли се самозахранва – всеки нов член увеличава стойността на мрежата, което на свой ред привлича нови членове. Разбира се, това не става отведнъж и не може да продължава отвъд достигането на физическите граници на подобни системни цялости. Идеята е, че отделните компоненти на тези цялости имат физическа и функционална роля само докато са включени във въпросното цяло. Извън него те нямат същата стойност или не могат да съществуват.

Холизъм и икономически просперитет

Друга област, в която холистичната концепция намира сериозни и емпирично подкрепени аргументи, могат да се открият в изследванията върху икономическите промени през последните три-четири десетилетия. Най-синтезирано с оглед на интересувания ни тук проблем тази картина е представена в задълбоченото и солидно подплатено с факти изследване на Мануел Кастелс "Възходът на мрежовото общество" (Кастелс, 2004). Всъщност, още в излязлото си през 1991 г. съчинение, Робърт Рийч достига до извода, че "високостойностното предприятие е като паяжина...Тук индивидуалните уме-

ния се съчетават така, че способността на групата да изобретява е нещо повече от простата сума на частите" (Рийч, 1992, с. 81). Но, когато М. Кастелс пише "Възходът на мрежовото общество", в края на 90-те години на 20-ти в., вече са налице много повече данни, най-вече свързани с изобретенията в електрониката и телекомуникациите, които водят до реструктурирането на цялата американска и световна икономика. Според него, причината за формирането на новата технологична система, която преоформя капиталистическата икономика през последната четвърт на миналия век, трябва да се търси не толкова в независимата динамика на технологичните открития и тяхното разпространение, а най-вече на взаимодействието между различни ключови технологии. Така "микропроцесорът направи възможно създаването на микрокомпютъра; напредъкът в областта на телекомуникациите позволи на микрокомпютрите да работят в мрежи, увеличавайки по този начин тяхната мощност и гъвкавост. Приложението на тези технологии в производството на електроника разшири възможностите за нов дизайн и нови промишлени технологии за производство на полупроводници. Новият софтуер беше стимулиран от бързо разрастващия се микрокомпютърен пазар, който на свой ред постигна това разрастване благодарение на новите приложения и потребителски ориентири технологии, продукт на създателите на софтуер и така нататък" (Кастелс, 2004, с. 68). Тези връзки както между отделните икономически сектори, така и между тях и обществото, не са нито еднопосочни, нито пък строго детерминистични. Технологиите не са в състояние да определят характера на обществото, нито пък обществото има възможността да диктува технологичната промяна, защото множество фактори, сред които са индивидуалната изобретателност, предприемаческият дух, състоянието на финансовите пазари, общественият оптимизъм или песимизъм, политическите нагласи, културата, конкретната история на различните общества, а също и видът и характерът на техните институции влияят, понякога определящо върху мрежата от фактори. Затова и според Кастелс би било неправилно да говорим за информационното общество, което би внушило, че съществува определена хомогенност на социалните форми навсякъде по света, което не отговаря на истината (Кастелс, 2004, с. 35).

Сложното и многопосочно взаимодействие между технологичните иновации и социалните им приложения, както и влиянието на политическата и културната среда, не означава равностойност на социалните, институционалните и икономическите фактори. Тяхното взаимодействие наистина е от ключово значение, но в определени, макар и ограничени интервали от време, един или няколко от тях обикновено играят лидираща роля по отношение на останалите. В своето конкретно изследване на информационните общества Кастелс достига до много съществен, особено за социално-икономическите изследвания, извод. Той е, че "както в Америка, така и в целия

свят държавата, а не иновативният предприемач в своя гараж, беше инициаторът на информационно-технологичната революция." (Кастелс, 2004, с. 76). Но въпреки това без иновативните предприемачи, като хората, поставили началото на Силиконовата долина или на тайванските РС клонинги, революцията на информационните технологии би имала много по-различни характеристики и вероятно не би еволюирала към този вид децентрализирани, гъвкави технологични уреди, които навлизат във всички сфери на човешката дейност. И "макар обществото да не обуславя технологията, то може главно посредством държавата да потисне нейното развитие. Или пък, напротив, отново преди всичко чрез държавна намеса то би могло да предприеме ускорен процес на технологична модернизация, способна да промени съдбата на икономиките, военната сила и общественото благополучие само за няколко години" (Кастелс, 2004, с. 24).

Какво означава всичко това?

В рамките на анализирания в настоящия текст проблем това означава, че общественото развитие притежава сложна, холистична природа и зависи не толкова от значимостта на отделните компоненти или от тяхното относително самостоятелно развитие, макар то да не е без значение, а от вида и характера на взаимодействията им. Мястото и ролята на всеки от тези компоненти не са еднозначно и завинаги определени, а се променят заедно с връзките помежду им. По-важното е, че опитите на определени "възли" от тази сложна мрежа да бъде "възложено" да изпълняват определяща роля за дълъг период от време и да диктуват условията на останалите, може да доведе до сериозни провали и опити за недопустимо социално инженерство. Най-често, амбиция да играе ключова роля в това отношение, демонстрира държавата чрез своите институции. Затова тяхното значение не бива да се подценява, нещо което изключително обстойно аргументират Аджемоглу и Робинсън в забележителното си изследване "Защо нациите се провалят" (Аджемоглу и Робинсън, 2013). Независимо дали тези институции възпрепятстват, стимулират или ръководят технологичните иновации, те почти винаги имат ключова роля в цялостния процес поради факта, че единствени притежават ресурсите да организират и направляват обществените, производствените и културните процеси. Както убедително заключава и М. Кастелс, "технологията до голяма степен отразява способността на едно общество да се издигне до технологично съвършенство с помощта на обществените институции, включително и на държавата. Историческият процес, през който се осъществява едно такова развитие на производителните сили, определя характеристиките на технологията и нейното участие в обществените отношения" (Кастелс, 2004, с. 28).

Още с появата си "Холизъм и еволюция" е забелязана от представители на различни сфери в науката и много от тях апробират холистичната идея

в областите, в които работят. Но не би било фактологически коректно да се твърди, че книгата на Я. С്മътс поставя началото на холистическите хипотези и обяснения. Успоредно с нейната поява, или дори преди нея, се формулират различни концепции, които без да използват думата "холизъм", по същество се изграждат върху холистичните представи. В генетиката и биологията например такива са идеите на Дж. С. Холдейн (Haldane, 1931, с. 131–136; Haldane, 1932; 1937, с. 157–169), макар че както отбелязва Анди Хамънд, Холдейн независимо от своята пристрастност към холизма, никога не е смятал, че той е достатъчен, за да даде "ключа към единната картина на биологията" (Hammond, 2009, с. 61)

В гравитиращите към биополитиката концепции, като холистична може да се определи теорията на Клаус Майер – Абих, с неговото понятие "умвелт" (umwelt). С него той обозначава възприемането и структурирането на света от всяко живо същество по специфичен, неповторим начин. Според немския физик, философ и еколог светът е цялостно и пряко свързано с жизнените потребности на всички живи същества пространство, но всяко от тях го възприема като своя функционална сфера. Оттук и негово твърдение, че космосът не е само човешко жизнено пространство (Meyer-Abich, 1993, с. 35), а принадлежи на всички живи същества, които формират т. нар. "биос" (биосфера). Всички те имат свои права на съществуване, при това не е по-малко важни и значими от тези на рода *Homo Sapiens*.

В епистемологията като холистична обикновено се характеризира феноменологията на Едмънд Хусерл с опита му да превърне познанието в цялостен процес на достигане до универсалните структури с ранг на същности чрез отстраняването на всичко частно, преживявано от интенционалното по природа съзнание (cogito).

Във философията на науката холистичен характер има т. нар. "тезис на Дюем – Куайн" (Duhem-Quine Thesis). Този тезис се отнася до методологическата невъзможност да се верифицира чрез опита отделно взето научно твърдение. Самият опит не е независимо действие. Протичането му и изводите от него зависят от други, възприети преди това от експериментатора, теоретични положения. Нашето знание е цялостен пъзел от отделни части, които могат да се подреждат по различен начин и да дават различна картина за света всеки път. Главното е всяка една част от пъзела да бъде съгласувана с останалите, те да образуват едно цяло, което обаче да не противоречи и на опита.

В обществените науки, включително и в икономиката, холистичната концепция се радва на лесен прием и много широка популярност. По думите на Реймон Будон, изказани още през 80-те години на миналия век, това изглежда е господстващия начин на мислене в тях (Boudon, 1986, с. 55), което не означава, че формата, в която холистичният подход се прилага е една и съща.

Опозицията холизъм – редукционизъм

Методологически възможни са различни подходи за изучаване на сложните системи, каквито без съмнение са обществото и икономическата му подсистема. В литературата по въпроса са се формирали две диаметрално противоположни позиции – холистичната и редукционистката.

Холистичният подход тръгва от аксиомата, че не може да се изследват и да се разберат сложните системи, ако те се разчленят, дори мислено, дори временно и само за целите на тяхното аналитично изучаване, на съставлящите ги елементи и се пренебрегнат дори част от отношенията и връзките в системното цяло. Я. Смитс дебело подчертава в своя труд "Холизъм и еволюция", че подобни аналитични процедури имат два фундаментални недостатъка. Първият е, че анализът не може да се осъществи без абстрахиране от едни или други, считани в конкретния случай за несъществени или маловажни, черти, свойства или особености на изследваните елементи от цялото (напр. характеровите особености на личността в историческите изследвания, географското местоположение, етническите характеристики и т. н.). В резултат на това, при реконструкцията на цялото, в синтетичната част на познавателния процес неизбежно нещо се губи. В реконструирувания вариант на системното цяло почти винаги имаме по-малко елементи, отколкото в началото, преди декомпозирането му. А това означава, че в края на процеса изучаваните системни обекти се оказват различни от първоначалните, които се опитваме да изследваме и обясним, т. е. всяко разделяне на системното цяло и фокусиране върху отделния елемент (или елементи) неизбежно води до по-голяма или по-малка "аналитична грешка".

Втората е, че няма значение дали цялата процедура на анализ и последващият синтез на изучаваните обекти е проведена коректно и добросъвестно. В крайната фаза изследователите са склонни да разглеждат възпроизведения от самите тях обект като идентичен с първоначалния. Те не си дават сметка, че това вече е различен обект, който е конструиран така, да съответства на собствените им изследователски парадигми (Smuts, 1936, с. 14). Оттук и изводът, че холистичният подход не е съвместим с аналитичните процедури в техния класически вид. Елементите в рамките на тази концепция могат да се изследват поотделно, но не и безотносително към системното цяло, защото тяхната природа е определена именно от ролята и мястото им в това системно цяло.

Редукционизмът е методологически подход, породен от възхода на природните науки през 18 в., особено през техния механистичен период. Както при повечето понятия в науката с претенции за универсалност, етимологическият му корен е изведен от съответния латински термин, в случая *reductio* (възстановяване, връщане обратно). Неговата популярност като

научна методология се дължи най-вече на разцвета на емпиризма и преклонението пред авторитета на природните науки през 18 в. Според *The Oxford Companion to Philosophy* (*The Oxford Companion to Philosophy*, 2005) това е един от най-използваните и критикувани подходи във философския дискурс. Основните му семантични полета могат да се разделят в три категории. Първата е онтологическият редукционизъм, който вярва, че битието се изгражда от ограничено число елементи, похват, водещ началото си още от древногръцката натурфилософия и акцентиращ върху хипотезата за еднородността на природата. Втората е т. нар. методологически редукционизъм, при който научните теории се свеждат или се стремят да ограничат обяснителния си инструментариум до възможно най-елементарните същности според спецификата на конкретната научна област. И третата категория е теоретическият редукционизъм, според който новата теория не измества старата, а я свежда до частно проявление на новосъздадените по-обща понятия. Теоретическият редукционизъм е проявление на стремежа познавателната система да се изгражда като съгласувана и цялостна система от знания.

Редукционизмът, като методологически подход, не може и не бива да се игнорира, нито да се подценява. Безспорна е неговата демистифицираща и мотивираща роля за развитието на природните науки през Просвещението. Като най-силно оръжие на класическия рационализъм, редукционизмът е острието на борбите срещу религиозните догми и ограниченията пред човешките познавателни хоризонти, поставяни от църковните канони през 17 и 18 в. Многобройните и като че ли самоочевидни аргументи за валидността на редукционизма в експерименталния и феноменологичния етап от научното познание, обаче, не са достатъчни за неговото утвърждаване и като господстващ обяснителен принцип. Разбира се, съществуват опити редукционизмът да бъде реабилитиран в светлината на съвременните (основани най-вече на квантовата теория) открития в природните науки (Глаголев и Фастовец, 2012, с. 1-24). Основният патос в тези опити за защита на редукционисткия подход е към дефиниране на съвременните му форми като принципно различни от дискредитирания метафизически и механистичен редукционизъм на 18 в. Основният проблем в спора редукционизъм – холизъм е не в това да се отстоява правото на съществуване на първия подход, а в абсолютизацията на принципната възможност сложните системи или процеси да бъдат сведени (редуцирани) до прости. Това логично води до отрицание на качествената спецификата на по-висшето ниво на организация и рамкира претенциите на редукционизма за универсалност.

Съвременното състояние на природните и обществените науки, и особено на прогностичната им градиента, не позволяват редукционизмът да се провъзгласи за безапелационен победител. Макар на някои от старите аргу-

менти против възможността сложните обекти или вещества да бъдат обяснени чрез съставлящите ги елементи (например фактът, че водата притежава форма и свойства, принципно различни от тези на съставлящите я водород и кислород, или че живият монооклетъчен организъм е качествено различен от изграждащите го отделни клетки) да се противопоставят нови факти и обяснения, които донякъде обезсилват силата на тези аргументи, това не е достатъчно. С още по-голяма сила това се отнася до сложните обекти и процеси, каквито са тези в науките за човека и в обществените науки.

Не е случаен фактът, че най-много привърженици на редуccionизма има сред точните и природните науки. Техният характер позволява широко прилагана на т. нар. контролиран експеримент – многократни повторения на едни и същи опитни постановки при планомерно и методично изменение от страна на изследователя на отделни параметри, включени в него. Така могат да се изолират определени условия или фактори, които имат по-значимо влияние върху крайния резултат и да се пренебрегнат тези, чието място или значение се оценява като допълващо или пренебрежимо. Важна предпоставка за успеха на подобни редуccionистки по същество изследвания е изучаваните обекти да не са сложни системни цялости в смисъла, дефиниран по-горе.

Редуccionизмът като изследователска програма, особено в природните науки, е важна и често успешна стратегия. На него се дължат много от научните достижения във физиката, химията, биологията, астрономията и т.н. Но не всички природни науки са в състояние да прилагат успешно и безпроблемно редуccionия към предмета на своите изследвания. Особено контрапродуктивни са крайните форми на редуccionизъм. Те, по думите на А. Б. Гофман, създават теоретичната нагласа за заличаване спецификата на различните научни области, тъй като "ако обектът на определена наука като цяло се обявява за несъществуващ и се редуccionира към обекта на друга, а последният се използва като главен принцип на обяснение, това означава, че в някакъв смисъл първата наука се редуccionира до втората или се включва в нея. По този начин тя губи смисъл на своето съществуване като автономна сфера на знанието." (Гофман, 2005, с. 19).

Редуccionистката стратегия е не особено успешна в научни области, в които няма как да се пренебрегнат взаимодействията между различни агенти с приблизително равна значимост при протичането на процесите, както е в екологията, при изследването на климата, в много от науките за земята, в естествената история и др. Редуccionисткият подход е трудно приложим в хуманитарните и особено в обществените науки, към които принадлежи и икономиката, поради тяхната комплексност и принципната ограниченост за прилагане на експерименталните методи.

Що е (икономически) партикулизъм?

Проблемите около това кой изследователски подход да бъде предпочетен произтичат от факта, че при изследването на комплексните системи първата по важност задача е да се идентифицират елементите им. Това означава да се анализира тяхната природа, същност, качества и еволюция. Доколкото, обаче, в границите на системното цяло тези елементи не са просто агрегирани, не се намират в насипно състояние, а са включени в сложни, многопосочни и притежаваща една или друга йерархия връзки и отношения, частите на сложната система е трудно да се изследват, ако се пренебрегнат тези връзки и отношения. Следователно достигаме до въпроса как е възможно да се изследват сложни, структурирани по определен начин и притежаващи определена йерархия системни цялости, при които цялото и съставлящите го елементи са дадени едновременно и не биха могли да се разделят нито експериментално, нито епистемологически, нито логически, без да се компрометира адекватността на подобна познавателна процедура? Изучаването на такъв тип проблемни полета изисква друг подход, различен и от редукционизма, и от холизма, който можем да обозначим като партикулизъм (от лат. **particula** – част, елемент).

Въпреки сходното звучене на думата, тя не следва да се бърка с популарното популярност понятие партикуларизъм (*particularism*). Партикуларизмът е свързан с антропологическите изследвания на американския етнолог от немски произход Франц Боас и на неговите последователи Алфред Крубер, Рут Бенедикт и Маргарет Мийд. **В своите проучвания на бита, обичаите, езика и фолклора на североамериканските индианци те използват това понятие, за да подчертаят уникалния и притежаващ собствени еволюционни вектори начин на живот на определена група или общност, различни от тези на мнозинството.** Според Рут Бенедикт значимият социологически предмет на изследване не е съществуването или отсъствието на институции в една общност, а нейният дух, общата ориентация, обозначени най-общо с понятието "културна конфигурация" (Benedict, 1932, с. 1-27).

Според "Енциклопедия Британика" партикуларизмът в антропологията се противопоставя на теориите за културната еволюция, както и на географския или екологичния детерминизъм, които се опитват да открият общите, универсалните закони в обществените науки по подобие на тези в природните науки. **В този смисъл партикуларизмът е единият полюс в дихотомията партикуларизъм – универсализъм.**

След Втората световна война антропологическият партикуларизъм е изместен от неоеволюционизма и някои други теории. Възраждането на специфичния подход, въведен от Франц Боас и на неговите ученици, както и

на самия термин партикуларизъм става около средата на 80-те години на миналия век. Причините за възраждане на тезата, че неповторимостта на историческото развитие е в състояние да играе ролята на *differentia specifica* за отделните народи са все по-засилващите се процеси на икономическа, политическа, културна и социална глобализация.

Макар на български понякога да се среща и понятието партикулизъм, смисълът му се покрива изцяло с понятието партикуларизъм, както той е приет в оригиналните работи на американските антрополози, макар и обогатени с допълнителни смислови акценти в някои по-късни разработки. Ето защо и с оглед на терминологичната коректност би следвало този смисъл на понятието да се изразява с оригиналния и въведен от споменатите американски антрополози термин – партикуларизъм. Оттук и изводът, че двата термина партикуларизъм и партикулизъм, въпреки сходното звучене, не следва да се възприемат като идентични.

Под партикулизъм (**particulism**), ще имаме предвид изследователска нагласа, която не отрича сложността на изследваните системни обекти, не е съгласна и с редуцията им до по-елементарни структури или елементи, но приема, че едни елементи от това системно цяло притежават трайно и устойчиво приоритетно място, играят лидираща функция спрямо останалите. В своите крайни проявления партикулизъмът може да бъде определен и като форма на един или друг вид детерминизъм.

Смело може да се каже, че нито една от познатите до момента икономически теории не е холистична, включително и тази на Карл Маркс. В най-добрия случай за някои от би било вярно твърдението, че са партикулистки, когато се удържат от изкушението на редукционизма. Именно жизнено важната значимост на производството и възпроизводството на материалните условия за живот обуславя преекспонирането на икономическата сфера и нейното възприемане като фундаментален елемент на социалното цяло. Свеждането и извеждането на сложните и многопосочни социални връзки и отношения основно до и от процеса на преобразуването на природните ресурси в предмети за потребление, в средства за производство или в суровина за последваща преработка, формира много влиятелна теоретико-изследователска тенденция, която на моменти преминава в икономически фундаментализъм. Класическата политическа икономия (А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Ст. Мил) обаче успява да удържи този порив в границите на просвещенската рационалност, за която крайните позиции са неприемливи. Основният въпрос на политическата икономия така, както е представен от А. Смит, за възможното оптимално разпределение на оскъдните ресурси с оглед на задоволяване на нарастващите потребности на хората, все пак не предполага нейното хипостазиране като същност на обществената система.

Марксистката традиция в политическата икономия е тази, която акцентирайки върху приоритета на начина на производство, се опитва да изведе характеристиките на социалните институции и да обясни механизмите, по които се разгръща човешката история, от диалектичното противоречие между производителните сили и производствените отношения. Икономическата платформа на марксизма прави много сериозна стъпка към формирането на икономическия партикулизъм като изследователска нагласа, която има много мощно влияние върху социалните науки и до днес, при това далеч отвъд идейните граници на икономическия марксизъм.

Поставянето на ударението върху приоритета и дори на моменти преекспонирането на икономическата сфера у Маркс и неговите последователи, обаче, поражда опасността от прекриване на границата между относително балансирания научен подход към икономиката и икономическия детерминизъм. Това балансиране върху тясното пространство между научната коректност при анализа на сложното обществено цяло, макар и през оптиката на икономическия партикулизъм и многократното акцентирание върху значението на материалното възпроизводство на обществения живот, върху икономическия и технологичния компонент, дава сериозни аргументи на критиците му. Не може да се отрече, че съществуват немалко тези и в рамките на т. нар. материалистическо разбиране на историята, които подхранват подобни критики. В "Към критиката на политическата икономия" (1859 г.) Маркс например дебело подчертава, че производствените отношения между хората, съответстващи на определена степен на развитие на техните материални производителни сили образуват "икономическата структура на обществото, реалната база, върху която се издига една правна и политическа надстройка и на която отговарят определени обществени форми на съзнанието. Начинът на производството на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а обратно, тяхното обществено битие определя съзнанието им" (Маркс, 1983, с. 21). А един от най-верните съратници и зет на Карл Маркс, Пол Лафарг, направо заявява: "Икономическият детерминизъм е нов метод, завещан от Маркс на социалистите, за установяване на определен ред в безпорядъка от исторически факти, които философите и историците не са били в състояние да класифицират и обяснят" (Лафарг, 1931, с. 8).

Важното е да се има предвид, че нито икономическият детерминизъм, нито икономическия редукционизъм са тъждествени с икономическия партикулизъм, въпреки че погледнати отстрани тези методологически нагласи изглеждат много близки. Икономическият детерминизъм постулира еднопосочността на взаимовръзката, в която единият елемент (икономическият) с неотвратимостта на природен закон поражда или определя цялата сложна обществена конструкция. Икономическият редукционизъм е едно от край-

ните му проявления, при което цялото многообразие на социалните отношения и явления се свеждат до общ (икономически) знаменател. Докато икономическият партикулизъм е по-скоро позиция за придаване на по-голямо относително тегло на икономическия елемент, без да се стига до крайната, неподлежаща на коментар, еднопосочност и неизбежност между пораждащото (икономическия елемент) и породеното (всичко останало – институции, култура, политически структури, семейство, религия и т. н.) в рамките на сложната и холистична по природа обществена конструкция.

Икономическият детерминизъм присъства повече или по-малко във всички икономически теории и концепции, независимо дали са близки или не до марксистката традиция. Той нерядко еволюира до икономически редуционизъм. Това, макар да изглежда разбираемо и логично, значително опростява сложното системно цяло, което обозначаваме с понятието общество.

Терминологичната "реформа" на Алфред Маршал (Marshall and Marshall, 1881, с. 2), който със своя авторитет легитимира замяната на по-широкото понятие политическа икономия с по-тясното и вече въведено в обръщение от Карл Менгер (Menger, 1871) понятие икономикс, е само външната проява на тази еволюция. Далеч по-сериозен, с оглед на анализирания тук проблем, е основният патос на неокласическата линия в икономическата наука – поставянето на теориите за пределната полезност и за равновесието не само в основата на икономиката като такава, но чрез популярната през втората половина на 20-ти век Теория за публичния избор и в основата на политиката.

Именно постулирането на пазарния механизъм, в неговите либерални и неолиберални форми, за централно понятие на неокласическата икономическа теория поражда риска от трансформация на икономическия партикулизъм в икономически детерминизъм. По думите на Карл Полани, икономическият детерминизъм е концептуален феномен, пряко свързан с възвеличаването на либералните пазарни механизми. Интерпретирането на пазара като универсален механизъм за постигане на икономическо равновесие и на справедливо разпределение на икономическите ресурси е съществувал само в един къс отрязък от време през 19 в. В наши дни за по-голяма част от света, смята Полани, чистата пазарна икономика е преодолян етап.

Въпреки множеството аргументи, че пазарът е негоден да изпълнява фундаменталната си роля, която му се приписва, пазарният детерминизъм, а нерядко и неговата екстремна форма (пазарният редуционизъм) продължават да господстват в икономическите теории, подобно на *causa sui* и до днес. Според американския философ и икономист, по-точното наименование на сегашния етап на човешката история е "индустриална цивилизация", макар че и това понятие не описва достатъчно изчерпателно деликатното и пълно с напрежение съвместно съществуване на машините и хората (Polanyi, 1947, с. 96-97).

Основните проблеми на обществото днес не са от технологичен, а по-скоро от социален характер. Те са до голяма степен породени от интелектуалното, емоционалното и моралното наследство на пазарната икономика във формата, в която тя е съществувала през 19 в. Но е съмнително, че т. нар. "икономически мотиви" могат да бъдат поставени във фундамента на човешкото битие и от тях да бъде изведено всичко останало (Polanyi, 1947, с. 19).

И холизмът, и партикулизъмът са възможни и легитимни научно-изследователски стратегии и притежават потенциал да предоставят познание на повече или по-малко важни страни от социалната реалност. Но това е само при условие, че се удържат в разумните граници на своята предметна приложимост и не се хипостазират като върховни и единствени методологически принципи, както това става при различните проявления на икономическия редукционизъм или на икономическия детерминизъм.

В светлината на всичко изложено дотук се очертава изводът, че икономическата теория на Маркс се нуждае от нов прочит и преоценка – освободени както от безвъпросното преклонение, така и от невежото отрицание. Нещо, което никак не е лесно спрямо едно дело и идеи с толкова дълбок отпечатък върху световната история през последните 150 години.

Референци:

Аджемоглу, Д., Робинсън, Дж. (2013), *Защо нациите се провалят*, изд. Изток-Запад, С.

(Adzhemoglu, D., Robinson, Dzh. 2013, *Zashto natsiite se provalyat*, izd. Iztok-Zapad, S.)

Кастелс, М. (2004), *Възходът на мрежовото общество*, ИК "ЛИК", С.

(Kastels, M. 2004, *Vazhodat na mrezhovoto obshtestvo*, IK "LIK", S.)

Маркс, К. (1983), *Към критиката на политическата икономия*, Партиздат, София.

(Marks, K. 1983, *Kam kritikata na politicheskata ikonomia*, Partizdat, Sofia.)

Рийч, Р. (1992), *Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI век)*, УИ "Кл. Охридски", София.

(Riych, R. 1992, *Trudat na natsiite (kak da se podgotvim za kapitalizma na XXI vek)*, UI "Kl. Ohridski", Sofia.)

Глаголев М. В., Фастовец И.А. (2012), *Апология редукционизма (редукционизъм – как мировоззренческата основа математического моделирования)*, В *Динамика окружающей среды и глобальные изменения климата*, Т. 3, № 2 (6).

- Гофман, А. Б. (2005), Существует ли общество? От психологического редуционизма к эпифеноменализму в интерпретации социальной реальности, сп. "Социологические исследования", № 1.
- Лафарг, Пол (1931), Экономический детерминизм Карла Маркса, В Сочинения, т. 3, Госэиз, Москва –Ленинград.
- Benedict, R. (1932), Configurations of Culture in North America, In American anthropologis, vol. 34 January-March, no. 1.
- Boudon R. (1986), Individualisme et holisme dans les sciences sociales (Ch.2) dans Sur l'individualisme, Théories et méthodes. Sous la dir. de P. Birnbaum et J. Leca, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Haldane, J. B. S. (1931), A mathematical theory of natural and artificial selection, Part VII, Selection intensity as a function of mortality rate, In Proceedings of the Cambridge Philosophical Society, 27, p. 131–136;
- Haldane, J. B. S. (1932), The causes of evolution, Longmans, Green and Co., London
- Haldane, J. B. S. (1937), Some consequences of materialism, in J. B. S. Haldane, The inequality of man, Harmondsworth: Penguin Books, pp. 157–169
- Hammond, A. (2009), J. B. S. Haldane, Holism, and Synthesis in Evolution, In Descended from Darwin (Insights into the History of Evolutionary Studies, 1900–1970), American Philosophical Society, Philadelphia
- Kirsner, S. (1998), The Legend of Bob Metcalfe, Wired, Nov.
- Marshall, A. and Marshall M. (1881), *The Economics of Industry*, Publisher Macmillan and co., L.
- Menger, C. (2007), Principles of Economics, Translated by James Dingwall and Bert F. Hoselitz (ed.), Ludwig von Mises Institute
- Meyer-Abich, K. M. (1993), Revolution for Nature, White Horse Press.
- Polanyi, K. (1947), On belief in economic determinism, In Sociological Review, 1947, v. 37
- Smuts, J. W. (1936), Holism and Evolution, ed. Macmillan and Co., London.
- The Oxford Companion to Philosophy (2005), reference work, Hondriech T. (ed), Oxford University Press.

СЪЩНОСТ НА ХОЛИЗМА И НЕГОВАТА ПРИЛОЖИМОСТ КЪМ МАРКСОВАТА ТЕОРИЯ

Резюме

Въпреки многобройните опити за оценка на икономическите идеи на Карл Маркс през последните 150 години, те все още разпалват спорове за своята методологическа природа и въздействие върху съвременната икономическата наука. Въз основа на анализ на методологическите характеристики на холизма, редуccionизма, икономическия детерминизъм и др. в статията се аргументира тезата, че най-адекватно е Марксовата икономическа теория да се определи като партикулистка (от лат. **Particula** – част, елемент). Това е изследователски подход, който приема, че едни елементи от обществената система притежават трайно и устойчиво приоритетно място, играят лидираща функция спрямо останалите.

Ключови думи: холизъм, партикулизъм, икономически детерминизъм, икономическа теория, методология, икономическа история.

JEL: B400, B410

THE ESSENCE OF HOLISM AND ITS APPLICABILITY TO THE MARX'S THEORY

Borislav Gradinarov*

Abstract

Despite the numerous attempts to assess Karl Marx's economic ideas over the past 150 years, they still spark controversy over their methodological nature and impact on modern economic science. Based on an analysis of the methodological features of holism, reductionism, economic determinism etc., the text argues that it is most appropriate to designate Marx's economic theory as a particularist (from lat. particula – part, element). This is a research approach that assumes that some elements of the public system have a lasting and sustainable priority, play a leading role over others.

Key words: holism, particularism, economic determinism, economic theory, methodology, economic history.

JEL: B400, B410

* Borislav Gradinarov, associated professor, PhD, Institute for the Study of Society and Knowledge, Bulgarian academy of sciences, bonigrad@gmail.com